

Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine

LJILJANA DOBROVŠAK

Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica u uvodu opisuje kako je došlo do nastanka cionističkog pokreta u Europi te kasnije u Hrvatskoj, te navodi prve predstavnike iz Hrvatske bili na Prvom cionističkom kongresu u Baselu 1897. godine. Nakon toga objašnjava kako je došlo do organiziranja prvog cionističkog kongresa u Osijeku te opisuje cijeli tijek održavanja kongresa. Na kraju zaključuje da je Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine bio prvi korak ka stvaranju cionističkog pokreta u Hrvatskoj, koji će tek nakon završetka Prvog svjetskog rata poprimiti veće razmjere.

Ključne riječi: cionizam, cionistički pokret, Židovi, Hrvatska, Osijek

"Cionizam je za same Židove težnja,
da postanu normalan narod,
kao što su to i svi ostali narodi".¹

Židovski je narod tijekom povijesti bio rascjepkan po cijeloj Europi. Nakon dobivanja ravnopravnosti, usporedno s oblikovanjem vlastite kulture i tradicije među Židovima, počinje i asimilacija, tj. prilagođavanje Židova sredini u kojoj žive, učenjem jezika, običaja, životnih prilika i kulture. Židovi time postaju Nijemci, Francuzi, Austrijanci, Rusi, Hrvati i dr. Zbog sve većeg porasta modernog antisemitizma u Europi te zbog dobivanja ravnopravnosti koja je često bila osporavana i napadana u nekim dijelovima Europe, Židovi su počeli tražiti način kojim bi izrazili svoju jedinstvenost, kulturu i običaje, vjeru i oživiljeli svoj hebrejski jezik. S druge strane ideja da je Jeruzalem domovina svih Židova i da se jednog dana moraju vratiti u svoju pradomovinu nikada nije u potpunosti nestala u cijeloj židovskoj vjerskoj i kulturnoj tradiciji. Zbog svih ovih uzroka, nastao je pokret svojstven za Židove - *cionizam*.

Cionizam je težio stvaranju domovine u Palestini za sve Židove, koji se ne osjećaju zadovoljni u drugim zemljama.² U početku nije težio utemeljiva-

¹ *Izvještaj Judeje židovskog akademskog kulturnog kluba u Zagrebu za godinu 1909/1910, Zagreb 1910., 6.-17.*

² Cionizam dolazi od riječi Cion ili Sion, brda kraj Jeruzalema na kojem je bio sagrađen jeruzalemski grad, a u prenesenom smislu Cion predstavlja političko, vjersko i kulturno središte

nju židovske države, već stvaranju gospodarskog i kulturnog židovskog centra koji bi bio omogućen davanjem autonomije u Palestini. Sam pokret nije nastao odjednom, razvijao se godinama. Ideju da Židovi imaju svoju državu isticali su pojedinci kako Židovi tako i nežidovi. Među Židovima isticali su se rabin Hirsch Kalisher (1795. – 1874.) i Moses Hess (1812. – 1875.) koji je 1862. objavio knjigu *Rim i Jerusalem*.³ Pokret nacionalne osviještenosti i preporoda židovskog naroda oblikovan je u masovnim organizacijama *Hovevei Ziona* i iseljeničkoj skupini *Bilu* (Skracenicica od *Bet Yaacov lekhu venelkha* – “Hajde, dome Jakovljevi u Jahvinoj hodimo svjetlosti”) koja je u Palestini već od 1882. organizirala prva naselja Rišon le-Cion, Gederu i dr.⁴ Nakon teških progona Židova koji su donekle bili posljedica atentata na cara Aleksandra II. (Židovi su bili optuženi da su ubili cara) i protužidovske politike njegova sina Aleksandra III., u južnoj Rusiji 1881. i 1882. pojavio se pokret *Hovevei Zion* ili “Ljubitelji Ciona” ili “Privrženici cionske ideje” u Litvi, Poljskoj, Ukrajini i Rumunjskoj sa željom povratka u zemlju Erez Israel i obnovom židovske narodnosti jer je u tim ugnjetavanim zajednicama židovska tradicija bila jaka, a svaka asimilacijska tendencija strana za razliku od zapadnoeuropskih židovskih zajednica.⁵ Na čelu tih pokreta bio je rabin Samuel Mohilever (1824. – 1898.) iz Radoma. Dvadeset godina nakon Mosesa Hessa, ruski židovski liječnik iz Odeze Leo Pinsker objavio je u Berlinu 1882. brošuru *Autoemancipacija – samooslobođenje* kojom je tražio povezanost rastrkanih Židova u jednoj domovini, ne nužno Palestini i time tu ideju prenio na ostale židovske istomišljenike. Pinsker je s druge strane smatrao da su protužidovski osjećaji neiskorjenjivi u narodima među kojima žive Židovi te da Židovi ne mogu steći njihovo prijateljstvo ili poštovanje djelima ili dokazivanjem, pa im je predlagao stvaranje vlastite domovine.⁶

Prvi koji je upotrijebio termin cionizam bio je Nathan Birnbaum (1864. – 1937.), (pseudonim Mathias Ascher) u svom časopisu *Selbstemanzipation* u

svih Židova, kasnije je to židovski nacionalistički pokret koji je nastojao okupiti sve Židove u nezavisnoj židovskoj državi, *Opća enciklopedija*, II., Zagreb 1997., 84.-85., *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16, Jerusalem 1971., 1030.-1168. Više o cionizmu kao pokretu vidjeti u: Walter LAQUEUR, *A History of Zionism*, New York 1972. i “Zionism”, *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16, 1030.-1168. Više o naseljavanju u Palestini i prvim kibucima vidjeti: Anita SHAPIRA, *Land and Power, The Zionist Resort to Force, 1881 - 1948*, Oxford 1992.

³ H. SETON-WATSON, *Nacije i države*, Zagreb 1980., 367.-368.

⁴ Cvi LOKER, “Začeci i razvoj cionizma u južnoslavenskim krajevima”, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb 1998., 166.

⁵ S. BERNSTEIN, *Cijonizam, njegovo biće i njegova organizacija*, Zagreb 1919.; H. SETON-WATSON, n. dj., 361.-378.

⁶ Leon Pinsker (Tomaschow, Poljska 1821. - Odesa 1891.), po zanimanju doktor prava, židovski političar i ideolog modernog političkog cionizma, vođa Hibbat Ziona. Jedan od utemeljitelja prvog židovskog tjednika *Razsvet*. Nakon 1871. i pogroma u Odessi list je prestao izlaziti i sva društva su prestala djelovati. Nakon ponovnih pogroma u Rusiji 1881. Pinsker je prestao vjerovati u emancipaciju židovskog stanovništva i nije vjerovao da će mržnja prema Židovima nadjačati humanističke ideale. Tako je 1882. izdao *Autoemanzipation - Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden*. HERLITZ, KIRSCHNER, *Jüdisches Lexikon*, Band IV., Berlin, 950.-951; *Encyclopaedia Judaica*, vol. 13, Jerusalem 1971, 546.-548; Izvještaj Judeje 1909/1910, 6.-17., tekst Daniela Pasmanika, sveučilišnog profesora u Ženevi.

kojem je promovirao ideje pokreta *Hovevei Zion*. On je uz židovskog književnika Smolenskog bio jedan od utemeljitelja židovskog društva *Kadimah* u Beču 1882. godine.⁷ Stvarni pokretač i organizator cionizma kao nacionalno političkog pokreta bio je Theodor Herzl (1860. – 1904.),⁸ koji se s antisemitizmom susreo već na sveučilištu, no nakon boravka u Parizu od 1891. gdje je bio dopisnik *Neue Freie Presse* (1891. - 1895.) istaknutog bečkog lista i glasila asimilacionističkog židovstva, preobrazio se od liberala u Židova te na posljepku od židovskog liberala u cionističkog borca. Herzlovoj ideji se kasnije pridružio poznati francuski pisac Maks Nordau. Za vrijeme boravka u Francuskoj izbila je Dreyfusova afera koju je Herzl kao dopisnik pratio i izvještavao za svoje novine u Beču. U početku, Herzl je kao *dobar asimilant* židovski problem smatrao rubnim u odnosu na socijalno pitanje. Događaji u Francuskoj, pa u Austriji u kojoj na izborima pobjeđuju antisemiti preobraćuju Herzla u židovskog borca. Sve u što je Herzl vjerovao, a to je Francuska kao republika tolerancije, san o židovskom dostojanstvu s pomoću asimilacije te austrijski liberalizam, dobili su drukčiji prizvuk. Herzl je raskinuo s liberalnim svijetom Europe i počeo je tražiti put koji će odvesti odcjepljenje Židova. Usporedno si je postavio zadaću s pitanjem: “Kako se mogu spasiti Židovi?”⁹ Odbacio je dotadašnji pristup rješavanja židovskog pitanja kao što je “asimilanstvo” te se okrenuo prema stvaranju židovske države. Njegova ideja pojavila se u najradikalnijem obliku s tezom da će židovski narod ili nestati ili će oživjeti u Palestini kao slobodan narod u slobodnoj zemlji. Izdao je (1896.) svoj politički spis *Der Judenstaat* (“Židovska država”) u kome zagovara stvaranje židovske države u Erez Israelu. Pod Herzlovim predsjedništvom od 29. do 31. kolovoza 1897. održan je prvi cionistički kongres u Baselu, na kojem je prihvaćen program pokreta i osnovana Svjetska cionistička organizacija, koja se sastajala svake godine sve do početka Prvog svjetskog rata i održavala kongrese.¹⁰ Sam cionizam započeo je kao narodni preporod s ciljem da se pravno ostvari država u Palestini za Židove kao naciju. Njegovi nositelji smatrali su da postoje dvije opcije: cionizam ili potpuna asimilacija s nestankom židovstva.¹¹ Cionistički pokret doveo je do sve

⁷ *Encyclopaedia Judaica*, vol. 16., Jerusalem 1971.

⁸ Theodor Herzl (Budimpešta, 1860. - Beč, 1904.), odrastao u Budimpešti, pod jakim majčinim germanofilskim utjecajem postao Bečaninom. Otac Jacob bio je uspješan poslovni čovjek. Majka je pripadala uglednoj obitelji Diamant. Djed Simon Leib Herzl (1805. - 1879.) s očeve strane živio je u Zemunu, tada dijelu Slavonije i bio je poznat po svom judaizmu. Djed s majčine strane živio je u Budimpešti. Pohađao je bečko sveučilište te postao doktorom prava u Beču i Berlinu, 1891. postaje pariški dopisnik *Neue Freie Presse*. Pisao je mnogobrojne putopise, članke o umjetnosti i politici i postao poznati novinar; jedan je od osnivača cionističkog pokreta i pokretač cionističkog kongresa u Baselu. Joan COMAY, *Who's Who in Jewish History*, London, New York, 162.-167.; *Encyclopaedia Judaica*, vol. 8, 1971., 408.-422. Više o Herzlu vidjeti u: Alex BEIN, *Theodor Herzl*, Wien 1974.

⁹ Carl E. SCHORSKE, *Beč krajem stoljeća*, Zagreb 1990., 160.-189.

¹⁰ C. SCHORSKE, n. dj., 160.-189. Više o samom kongresu: Michael BERKOWITZ, *Zionist culture and West European Jewry before the First World War*, Cambridge 1993.; Simon DUBNOV, *Kratka historija jevrejskog naroda*, Beograd 1985., 211.

¹¹ Mirjana GROSS, “Ravnopravnost bez jednakovrijednosti”, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb 1998., 106.-107.

većeg useljavanja Židova u Palestinu. Početkom 20. stoljeća osnivaju se prve zajednice na palestinskom tlu *kvutzoti*, koji će se kasnije razviti u *kibbutze*. Cionizam u početku nije naišao na veliki odjek kod židovskih pripadnika u Europi. Većina ih je zadržala lojalnost svojoj zajednici i vjeri, no osjećali su se više kao Nijemci, Mađari, Francuzi. Novi pravac cionizam dobit će tek nakon Prvog svjetskog rata u osobi Hajm Weizmanna koji je pružio cionističkom pokretu novu orijentaciju u Balfourovoj deklaraciji 1917.¹²

Cionizam kao pokret u Hrvatskoj javit će se tek početkom 20. stoljeća, kada se sa studija iz Beča, Graza, Berlina, Breslaua, Würzburga i Praga vraćaju djeca židovskih građanskih obitelji - mladožidovi.¹³ U Beču su se Židovi s ovih prostora okupljali u dva studentska udruženja: *Bar Giori ili društvu Židova visokoškolaca iz jugoslavenskih zemalja*, osnovanom 1902. i *Esperanzi, Udruženje Židova Sefarda u Beču (Sociedad de los Judios Sefardim en Vienna ili Esperanza)*. Ovo drugo društvo osnovano je 1896., prije *Bar Giora*, a uglavnom su je činili sefardi, većinom iz sarajevskog kulturnog kruga (utemeljili su je sefardi s područja Bugarske, Srbije i Bosne - Abraham Nisim, Samuel Baruch, S. Sumbul, Moric Levi, Isak Alkalaj, Bukić Pijade i Leon Koen). *Bar Giora* imala je isključivo cionističku orijentaciju, a utemeljili su je studenti iz Hrvatske, Bosne i Vojvodine, ali i sefardi iz Bosne. Među njima nalazili su se Ervin Kraus, Adolf Benau, Hugo Zaloscer, kasniji agronom u Palestini, Đuro Schwarz, Meir Bloch, kasnije profesor u Tel Avivu, Johanan Thau, pionir cionizma u Bosni i Hercegovini,¹⁴ dr. Aleksandar Licht, predsjednik saveza cionista i Alfred Singer, prvi urednik zagrebačkog *Židova*,¹⁵ Auriel Spiller i Oskar Graf.¹⁶ Prvi predsjednik društva bio je David Fuhrmann iz Vinkovaca.¹⁷ *Bar Giora* je već 1902./1903. izdala Izvještaj društva Židova visokoškolaca iz južnoslavenskih zemalja s literarnim dijelom. Veći dio toga izvještaja potekao je od Johana Thaua. Na prvoj stranici tog izvještaja tiskana su pravila udruženja, od kojih §. 2. glasi: "Bar Giora teži tome da probudi i jača židovsko nacionalno čuvstvo Židova visokoškolaca sa slavenskog Juga, da njeguje hebrejski jezik, židovsku povijest te da sjedini i spaja Židove Sefarde i Aškenaze".¹⁸ Koliko je poznato, *Bar Giora* je izdala i slje-

¹² H. SETON-WATSON, n. dj., 368.

¹³ Pojam "Mladožidovi" koristili su hrvatski cionisti u tisku kako bi opisali svoje djelovanje. M. GROSS, n. dj., 107.

¹⁴ *Gideon*, 9-11/1922. Johanan Thau (1880., Dubrovnik - 1918., Sarajevo) rodio se u Dubrovniku, otac mu je bio veterinar. Prvu je mladost proveo u Sarajevu i Požegi, gdje je maturirao. Pravo je svršio na sveučilištu u Beču. U Beču je postao član društva "Bar-Kohbe" židovskih akademičara iz Galicije. Zajedno s Fuhrmannom 1902. osnovao je "Bar-Gioru" i do 1907. radio je u tom udruženju. Godine 1907. odlazi kao perovodni vježbenik u Banju Luku i tu osniva društvo "Kadimah".

¹⁵ *Židov*, novine koje su izlazile u Zagrebu od 1917 do 1941.

¹⁶ *Gideon*, 9-11/1922., 40 semestara Bar-Giore 1902.-1922. - osnutak i prve godine društva od Johana Thaua i Davida Fuhrmanna.

¹⁷ David Fuhrmann, pravnik iz Vinkovaca, čiji se tekst "Institucije cionističkog pokreta" nalazi u: *Izvještaju društva Židova Bar Giora 1903 - 1904.*, 10.-12.

¹⁸ *Gideon*, 9-11/1922.

deće godine 1903./1904. Izvještaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja *Bar Giora*; u kojem donose sjećanje na dr. Teodora Herzla koji je 1904. umro, te tekstove Lavoslava Šika, Davida Fuhrmanna, Maxa Lederera i predstavljaju Židovsku kolonijalnu banku i Židovski narodni fond.¹⁹ Jedan od prvih pothvata društva *Bar Giora* bilo je prevođenje brošure Maksa Nordaua *Cionizam* (oko 1903. - 1904., preveo J. Thau) i njezino širenje zajedno s Herzlovim *Judenstaat*om. U Zagrebu je oko 1897. osnovano društvo Literarni sastanci izraelske/židovske srednjoškolske omladine, ali mu je aktivnost zapažena tek u 20. stoljeću, pa s time i cionistička propaganda.²⁰ Osnivači su mu bili zagrebački židovski srednjoškolci s namjerom da si stvore knjižnicu sa židovskom literaturom. Prvo predavanje održao je Lavoslav Šik pod naslovom "O pokretima u židovstvu".²¹ Na samom početku Literarni sastanci nisu imali cionističku orijentaciju, kako piše Aleksandar Licht u svojim sjećanjima. On je tada bio srednjoškolac i tek je u petom razredu postao članom Literarnih sastanaka. Licht piše: "Cijonistička misao nije još prodršla do nas. U daljini smo tek osjećali da se rumeni nešto poput zore (...) Prvi cijonistički kongres bio je prošao, Herzlovo ime dopiralo je do nas, ali tek gdje koji maturanti postadoše odmah cijoniste. No i to daleko praskozorje dostajalo je, da u omladini probudi želju, kako bi bila što židovskija".²² Među predavačima društva bili su zapaženi kasniji prvaci cionističkog pokreta: dr. Hugo Spitzer, Aleksandar Licht, rabin Gavro Schwarz, dr. Lavoslav Šik (Schick),²³ Hugo Bauer i dr. Nakon povratka sa studija Židovi 1905. godine stvaraju humanitarno društvo Židovsko akademsko potporno društvo. Utjecajem održana tri kongresa u Hrvatskoj te agitacijom *Bar Giora* iz Beča u zimskom semestru 1907./1908. društvo održava sastanke i diskusije oko tzv. "okruglog stola" pa je prozvano *Hajarden*, da bi u zimskom semestru 1908./1909. bilo pretvoreno u Judeju - klub akademičara židovske narodnosti, kojoj je prvi predsjednik Hugo Bauer.²⁴ Među osnivačima bili su Jakša Schlesinger-Stanić, Richard Herzer, Leo Singer, Karl Zwieback i Jehuda

¹⁹ *Izvještaj društva 1903.-1904.*

²⁰ *Gideon*, br. 7/1923. Ovaj broj posvećen je Literarnim sastancima židovske omladine u Zagrebu od 1898. do 1923. Do sada se smatralo da su Literarni sastanci osnovani 1891., no oni su ipak osnovani kasnije, 1898. godine. Samojlo Deutsch, predsjednik društva, 1923. piše da su pod vodstvom dr. Hosea Jacobija osnovali društvo kako bi obnovili zamrlo židovstvo i stvorili knjižnicu. Pomagali su im financijski Dragutin Goldmann, Josip Siebenschein, Ignjat Grünfeld, Josip Grünhut. C. LOKER, n. dj., 169. Loker navodi da su Literarni sastanci osnovani 1891. godine, no to je netočno, jer su osnovani 1897.

²¹ Lavoslav ŠIK, "Kako su nastali Literarni sastanci", *Gideon*, br. 7/1923., 178.-180.

²² Aleksandar LICHT, "Sjećanja", *Gideon*, br. 7/1923., 180.-182.

²³ Na početku svog djelovanja Lavoslav Šik se potpisao kao Schick, slušatelj prava u Zagrebu u tekstu: "Cijonizam i patriotizam", *Izvještaj društva Židova Bar Giora, 1903-1904.*

²⁴ *Izvještaj Judeje*, C. LOKER, n. dj., 169.; Željko Josef LADOR LEDERER, "Tri fragmenta o cionizmu", *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb 1998., 179. Loker navodi da je Židovski akademski klub "Judeja" osnovan 1904. godine, dok je u izvještaju Judeje spomenuta druga godina (1905.) i to da vuku korijene iz Židovskog akademskog potpornog društva. Nije točno određeno je li to jedan klub ili dva, dok Lador-Lederer navodi točnu godinu osnivanja *Judeje* 1908., ali da joj je prvi predsjednik bio dr. Žiga Bauer

Nahman. Počasna titula seniora dodijeljena je Aleksandru Lichtu. Iste godine održava se prvi kongres akademičara-cionista u Osijeku (u Hrvatskoj su održani skupovi: u Osijeku 1904. i 1906., u Zemunu 1908., Brodu 1909., te jedan u Bosni i Hercegovini i to u Sarajevu 1910.).²⁵ U Osijeku je nakon održavanja Drugog cionističkog kongresa 1906. osnovano društvo *Teodor Herzl* s ciljem prikupljanja prinosa za židovski narodni fond, no ujedno postaje i središte cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji.²⁶

Glavne cionističke ideje na ovom prostoru nisu stvorene ovdje, već potječu izvana, donose ih studenti nakon završetka studiranja u europskim metropolama gdje se susreću s cionističkim idejama. Na Prvom svjetskom cionističkom kongresu u Baselu, u kolovozu 1897. sudjeluju predstavnici iz Hrvatske. Hrvatsku su zastupali osječki rabin Aharon (Armand) Kaminka,²⁷ zatim đakovački rabin dr. Marcus Mordekhaj Ehrenpreiss²⁸ sa ženom Ernestine. Rijeku je predstavljao kasniji vlasnik brodogradilišta I. Lazarus podrijetlom iz Galicije.²⁹ Kaminka i Ehrenpreis su bili zastupnici procionističkog stajališta.³⁰ A. Kaminka je na Kongresu podnio referat o židovskim kolonijama u Palestini. Ne zna se je li Kaminka bio predstavnik iz Osijeka, jer je on neposredno prije kongresa postao rabinom u Osijeku, iz čega proizlazi da u gradu Osijeku nije ni bio, pa ne može predstavljati mišljenje osječke židovske opći-

²⁵ C. LOKER, n. dj., 168.-170., Ž. J. LADOR LEDERER, n. dj., 179.

²⁶ Ervin KRAUS, "Što dajemo mi za židovski narodni fond", *Izveštaj Judeje 1909/1910*, Zagreb 1910., 32. U popisu prinosa autora koji je bio upravitelj fonda, vođena je statistika, tako da je do 1908. godine uplaćeno 1642,31 kruna: iz Bosne 47%, Slavonije 32%, Hrvatske 20,5%, Rijeke 7%. Autor se žali da iz Hercegovine i Dalmacije nije primio ni jednog filira. Od gradova u Hrvatskoj bilo je prinosa samo iz Zagreba, a u Slavoniji iz Osijeka, Belišća, Rume, Virovitice, Požege, Zemuna, Đakova i Rijeke. Boljom promidžbom godine 1909. slika je drukčija. Uplaćeno je 2.660,75 kruna, iz Bosne su prinosi 51%, Slavonije 37%, Hrvatske 7%, Dalmacije (Split) 3,30%, Hercegovine (Mostar) 1,30% i Rijeke 0,50%. Ova statistika nam govori gdje je utjecaj cionističkog pokreta bio jak, a gdje slabiji.

²⁷ Aharon (Armand) Kaminka (Berdichev, 1866. - 1950.), studirao je u Berlinu i Parizu, došao iz Češke gdje je bio rabin u reformskoj zajednici u Osijek da bi na mjestu rabina proveo tri godine (1897. - 1900.). Bio je tajnik bečke podružnice *Alliance*. Godine 1924. osnovao je Maimonides University u Beču, a od 1926. predavao je Talmud na Bečkom sveučilištu. Došao je u Palestinu 1938. *Enc. Judaica*, vol. 10, 729.-730.

²⁸ Marcus Mordehaj Ehrenpreiss (1869. - 1951.), rođen u Lvovu, počeo služiti rabinsku službu u Đakovu četiri godine (1896. - 1900.), da bi nakon toga bio postavljen za Vrhovnog rabina Bugarske i odlazi u Sofiju. Od 1914. vrhovni je rabin u Stocholmu gdje je puno utjecaj-niji i plodniji kao autor, *Enc. Judaica*, vol. 6, 509.-510.

²⁹ Josip Lazarus, vlasnik riječkog remontnog brodogradilišta, rodом iz Galicije, koji je studirao i živio u Beču. U Rijeku je došao kao tehničar iz Galicije, da bi 1896. dobio dozvolu za pokretanje poduzeća. Irvin LUKEŽIĆ, "Židovi na Sušaku", *Sušaka revija*, 26/27, Rijeka 1999., 116.; ISTI, "Lazarusovo brodogradilište", *Sušaka revija*, br. 5, 6-7, Rijeka 1994.; ISTI, "Radnički pokret u Lazarusovu brodogradilištu", *Dometi*, br. 9, Rijeka, 1998.

³⁰ Na baselskom kongresu formirale su se dvije struje: praktični cionisti, uglavnom iz Rusije, koji su tražili da se odmah počne s naseljavanjem manjih skupina u Palestini i politički cionisti, koji su smatrali da pitanje treba riješiti politički. Prevladala je praktična struja.

³¹ Ljiljana DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894.-1899.)*, magistarski rad, Zagreb 2003., 86.-87. Nakon smrti dotadašnjeg

ne.³¹ Ehrenpreis, kao prijatelj Theodora Herzla i zagovornik hebrejskog jezika, u Đakovu je tiskao pozivnicu za Kongres na hebrejskom jeziku (ivrit).³² Kasnije će njegovo predavanje "Decenij cionizma" biti objavljeno te će predstavljati jednu od prvih cionističkih brošura na slavenskom jugu.³³ Ujedno je M. Ehrenpreis bio jedan od prvih suradnika Lichtove *Židovske smotre*, koja mu je objavila predavanje koje je održao u Osijeku 1906. godine.³⁴ M. Ehrenpreis na predavanju govori o vremenu kada je bio rabin u Đakovu i svojim prvim cionističkim govorima o narodnom preporodu u Židova koji su bili "vapaj u pustoši". Njegovi govori su se slušali, ali nisu se shvaćali niti prihvaćali. On primjećuje da su se Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji najdulje opirali cionističkoj ideji, ali primjećuje da je na kraju ideja ipak prodršla.³⁵ Na drugom cionističkom kongresu (1898.) Hrvatsku je predstavljao dr. Hugo Spitzer iz Osijeka, kasniji cionistički vođa i jedan od pozivatelja Prvog kongresa akademičara–cionista u Osijeku.³⁶

Cionistički kongres u Osijeku od 6. do 7. kolovoza 1904.

Cionistički je pokret već od samog začetka našao pobornike među Židovima Osijeka. Osječki Židovi sudjeluju u radu Društva akademičara iz jugoslavenskih zemalja "Bar Giora" u Beču. Tako je 1904. na glavnoj skupštini *Bar Giora* u Beču za predsjednika Društva izabran David Fuhrmann iz Vinkovaca, a za potpredsjednika Ervin Kraus iz Osijeka.³⁷ Pripremajući teren

osječkog rabina Samuela Spitzera (inače oca dr. Huga Spitzera kasnijeg cionističkog prvaka), osječka židovska općina pod utjecajem Huga Spitzera pozvala je Armanda Kaminku iz Praga da postane njezin rabin. Kaminka je kao rabin izabran na sjednici od 5. srpnja 1897., pod uvjetom da za dvije godine nauči hrvatski jezik, a ustoličen je sredinom rujna 1897. kada je prvi put došao u Osijek, što znači da tijekom održavanja cionističkog kongresa u Baselu koji je bio u kolovozu 1897. nije ni bio u Osijeku. Kako Kaminka nije ispunio očekivanja osječke židovske općine na mjestu rabina ostao je do 1900. godine, iako mu je prvotno u ugovoru pisalo da je doživotni rabin jer se saznalo da predstojnik općine nije prepustio izbor rabina povjerenstvu od 36 birača, već ga je sam pozvao.

³² C. LOKER, n. dj., 173.; Ž. J. LADOR-LEDERER, n. dj., 179.

³³ Marko EHRENPREIS, *Decenij cionizma*. Riječ je o predavanju održanom 12. rujna 1906. u cionističkom društvu "Teodor Herzl" u Osijeku. Objavljeno je u nakladi cionističkog društva "Teodor Herzl", u Zagrebu 1906.

³⁴ *Židovska smotra*, novine koje su izlazile prvo u Zagrebu, a zatim u Osijeku od 1906. do 1914, a urednik im je bio Aleksandar Licht.

³⁵ M. EHRENPREIS, n. dj., 3.-4.

³⁶ Hugo Spitzer (Osijek, 1859. - Zagreb, 1934.) Sin osječkog nadrabina Samuela Spitzera, gimnaziju pohađao u Osijeku i Vinkovcima, a pravo svršio u Beču 1881. Kao predsjednik židovske bogoštovne općine preobrazio je židovsku osnovnu školu s njemačkim kao nastavnim jezikom u hrvatsku školu. U službu božju uveo je hrvatski jezik. Vođa je cionista, a od 1906. uređuje *Osječki tjednik*. Prvi predsjednik je Saveza jevrejskih općina Jugoslavije, a od 1897. predsjednik Židovske općine Osijek, predsjednik je advokatske komore Osijek, predsjednik Zemaljskog odbora udruženja cionista južnoslavenskih zemalja Austrougarske monarhije. *Znameniti i zaslužni Hrvati 1925-1925*, 244.; Ž. J. LADOR-LEDERER, n. dj., 179

³⁷ *Narodna obrana*, 68/1904.; *Gideon*, 9-11/1922. Ervin Kraus (Osijek, 1884. - Osijek 1918.) Rodio se Osijeku, te je tu svršio i gimnaziju 1902., pa nastavio studij kao pravnik u Beču, gdje

za održavanje kongresa i dobivanje potpore od hrvatske javnosti na početku 1904. godine u *Obzoru* izašao je skraćeni tekst Lavoslava Šika inače objavljen u bečkom listu *Jüdisches Volksblatt* pod nazivom "Kehila kadoscha Zagreb" u kojem on progovara i napada hrvatske Židove koji u većini prilika pri svečanim zgodama govore da su Hrvati, no s druge strane još nisu naučili hrvatski jezik. Proziva ih "beskarakternim asimilantima" koji čine sramotu hrvatskom narodu, no Šik se nada da će to prestati jer će ojačati među Židovima cionizam. Šik govori da upravo "cionisti" u koje i sam spada, svoje židovstvo visoko drže, te se najenergičnije bore za širenje hrvatskog jezika, nadajući se da će tako pridobiti simpatije hrvatske javnosti za cionistički pokret.³⁸ Do početka održavanja cionističkog kongresa u Osijeku, ali i Zagrebu, razvile su se dvije struje; ona koja je podupirala cionizam i ona koja je bila protiv. *Narodna obrana*, novine iz Osijeka 1904. među prvim objavljuju tekstove o cionističkom pokretu u Osijeku. Prije samog kongresa upozoravaju javnost da se među inteligentnom židovskom mladeži u Osijeku pojavio "sionizam" kao odjek židovskog pokreta u Europi. Po mišljenju autora teksta objavljenog u *Narodnoj obrani* cionisti žele oživjeti židovsku narodnost, te su kritičizmom rada svojih starih istovjernika Židova stekli simpatije među građanima Osijeka jer cionizam može donijeti «ozdravljenje odnosa između Židova i drugih naroda i vjera. Autor članka se nada da će cionizam u Hrvatskoj pomoći Židovima da se identificiraju s težnjama hrvatskog naroda.³⁹

Sredinom srpnja (23. srpnja) 1904. Aladar Klein, odvjetnički perovođa i član društva Židova višeškolaca iz jugoslavenskih zemalja u Beču *Bar Giora*, predao je prijavu gradskom poglavarstvu grada Osijeka u kojoj je obavijestio da će se od 6. do 7. kolovoza 1904. u dvorani židovske bogoštovne općine u gornjem gradu u Osijeku održavati "javni kongres Židova višeškolaca iz jugoslavenskih zemalja". U prilogu je dostavljen dnevni red kongresa.⁴⁰ Istovremeno, čim su saznali za kongres, javili su se "osječki hrvatski akademiciari mojsijeve vjere" (Samuilo Weisz, medicinar; Ricardo Krausz, pra-

je pristupio osnovanoj "Bar-Giori". Pravni studij završio je u Zagrebu. Zbog smrti roditelja napustio je pravnu struku i posvetio se trgovini, preuzevši tvornicu. Umro je 1918. od španjolske groznice. Jedan je od osnivača srednjoškolske i građanske cionističke organizacije u Osijeku. Nakon prelaska *Židovske smotre* iz Zagreba u Osijek, on je preuzeo taj list.

³⁸ *Obzor*, 10/1904.

³⁹ *Narodna obrana*, 171/1904.

⁴⁰ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Predsjedništvo Zemaljske vlade (dalje: HDA, PRZV), kutija 698/1904, spis 3578/1904. Prvi dan, 6. kolovoza 1904., počinje prije podne u 9 sati. Predviđeno je: Pozdrav predsjednika "Bar Giora", Izbor predsjedatelja, njegova zamjenika i dva perovođe, te dnevni red i zaključak s prethodne sjednice. U podne je program i određen: 1. Židovski narodni pokret o kojem je govorio pravnik Lav Šik, nakon toga debata i diskusija, 2. Stanje židovskih srednjoškolaca, izvješćuje Ernst Fischer, pa debata i diskusija; 3. Dužnosti i zadaće srednjoškolske omladine i abiturijenata, izvješćuje Rudolf Kohn, te debata i diskusija. Drugi dan 7. kolovoza program je sadržavao: 1. Židovski narodni pokret, izvještava pravnik Maks Lederer, te debata i diskusija; 2. Cionizam u Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni, izvještava student ing. Ervin Kraus; 3. Cionizam u Srbiji, izvještava cand. tech. David Amar; 4. Cionizam u Bugarskoj, izvještava cand. medic. Alex Radbill, Sofija te debata i diskusija; 5. Prijedlozi i rezolucije te naznake budućeg kongresa i zaključni govor.

vnik; Lujo Krausz, pravnik; Josip Abrahamsohn, pravnik; Alfred Bachrach, tehničar; Josip Horn, pravnik; Julije Kaiser, pravnik; Vladoje Tottman, pravnik; Dragutin Zweibach, pravnik; Mirko Frank, tehničar, Miroslav Schwarz, kemičar, Hinko Fischer, pravnik; Ricardo Schleyen, gimnazijski abiturijent,⁴¹ Oton Schwarz, abiturijent), koji su se sastali 23. srpnja 1904. te proglasom donijeli rezoluciju:

Osječki hrvatski akademičari mojsijeve vjere, koji se identificiraju sa svim političkim i kulturnim težnjama hrvatskog naroda, osuđuju najoštrije agitaciju nekolicine svojih kolega istovjeraca, koji pod maskom "sionizam" i "židovski nacionalizam" propagiraju političku struju protivnu hrvatskome duhu, te tako nastoje mojsijevce naše domovine posve otuđiti hrvatskoj stvari.

Nadalje prosvjeduju isti protiv nepatriotičnog postupka predsjedništva osječke izraelitičke bogoštovne općine, koje je bogoštovno općinske prostorije ustupilo širiteljima gore rečene političke struje u svrhu agitacionog sastanka.⁴²

Nekoliko dana nakon toga, 29. srpnja 1904., sastali su se i "hrvatski akademičari raznih vjeroispovijesti" te su donijeli novu rezoluciju koju su u javnim glasilima proglasili. U njoj se osječki hrvatski akademičari (pravnik Anlauf, abiturijent Albini, abiturijent Bezecki, pravnik Biljan, pravnik Brix, pravnik Cepelić, pravnik Dončević, tehničar Franjetić, pravnik Geild, abiturijent Heiligstein, pravnik Heim, pravnik Kapl, pravnik Kovačević, abiturijent Lafert, tehničar Lorenz, filolog Prohaska, abiturijent Prochaska, pravnik Rabar, pravnik Sudarević, pravnik Vallo i abiturijent Hartinger) pridružuju rezoluciji svojih kolega Hrvata mojsijeve vjere te osuđuju ovdašnju agitaciju nekolicine cionista te su odlučili da kao hrvatski nacionalisti posvuda i svakom zgodom prosvjeduju protiv židovskog nacionalizma koji, prema njihovom mišljenju šteti hrvatskoj stvari.⁴³ Pred sam kongres izašla je brošura zagrebačkog novinara Otona Krausa (Krausz) "Židovsko pitanje i sionizam" u kojoj su pretiskana dva članka istog autora izašla u zagrebačkom *Pokretu*, inače glasilu Napredne stranke.⁴⁴ Oton Kraus piše da su Židovi posebna narodnost, te da Židov ne može biti Hrvat, već uvijek ostaje Židov. Naglašava da ako se Židovi budu mogli slobodno priznavati Židovima, moći će više uložiti u dobro zajedničke domovine - Hrvatske. To potvrđuje riječima: "Židovi smo i ne možemo drugo što biti. I nitko nam ne može braniti, da kao Židovi ljubimo svoju hrvatsku domovinu".⁴⁵ Iako

⁴¹ Abiturijent je svršeni đak gimnazije, gimnazijalac koji je položio maturu. Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1999, 31.

⁴² HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904; *Obzor*, 171/1904.; *Narodna obrana* 171/1904. U novinama je napisano ime Viktor Rottman, umjesto Vladoje Tottman, kako je bilo u izvješću Eugena Gayera, gradskog kapetana. Očito je da je riječ o pogrešci

⁴³ HDA, PRZV, kutija 698/1904; spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, br. 175/1904.

⁴⁴ Oton KRAUS, *Židovsko pitanje i sionizam*, Zagreb 1904. Isto i u: *Pokret*, br. 13, 10. 7. 1904.; br. 16, 31. 7. 1904.; *Narodna obrana* 178/1904.

⁴⁵ O. KRAUS, n. dj, 7.

među Židovima ima i konzervativaca, naprednjaka, klerikalaca, socijalista, liberalnih, pobožnih i ateista, svi imaju iste interese, a to je da Hrvatska bude gospodarski jaka i politički slobodna. O cionizmu govori da mu je glavna zadaća ispovijedanje židovske narodnosti te da je to pokret kojim će se spriječiti asimilacija. Neprijatelji cionizma među Židovima su asimilanti. Asimilanti, prema njegovu mišljenju, smatraju da se Židovi mogu i moraju stopiti s drugim narodima te ih Kraus poimenično navodi Abrahamsohn, Schleyen, Bachrach, Schwarz i drugi koji ne znaju ni ispravno pisati hrvatski, ali izgled odaje da su Semiti, a tvrde da su Hrvati, tako da nitko u njihovom hrvatstvu ne vjeruje. Zadatak Židova nije da se asimiliraju s Hrvatima, njihova uloga je u javnom životu naroda kao "uloga milih i zahvalnih gostiju, koji sa svim silama pomažu domaćinu, da se dokažu za iskazanu gostoljubivost jer to zahtjeva vlastiti interes Židova". Na kraju navodi da se čovjek kojeg ne zanima narodni opstanak i koji ne zna koje je narodnosti, ne može se zanimati za javno dobro. Zaključuje da ih u tom radu i vraćanju židovstvu trebaju podupirati svi iskreni patrioti.⁴⁶

Nakon toga je u povodu obavijesti da će se održati kongres te razne rezolucije u prilog i protiv cionizma u *Narodnoj obrani* izašao uvodni članak "Sijonizam prema hrvatstvu", kojem je autor naveden pod pseudonimom Mšć. Autor, dapače, podržava cioniste jer on i nekolicina uz njega smatraju da se Židovi ne mogu asimilirati s Hrvatima, te da je židovski nacionalni pokret bolji način rješavanja pitanja, te da se od Židova ne treba tražiti da se asimiliraju. Iako vjera ne čini narodnost, židovski narod se jedino po vjeri sačuvao i to je najvažnija zapreka njihovoj asimilaciji. Koliko god se Židovi nastojali asimilirati, oni ipak ostaju ono što jesu, naime Židovi. Na kraju zaključuje da je za Židove same židovski nacionalizam bolji od dvolične asimilacije, te im predlaže: "Ostanite Židovi, nije potrebno da budete Židovi-Hrvati, Hrvati-mojisijeve vjere, ostanite hrvatski Židovi koji ljube hrvatsku domovinu i rade za nju".⁴⁷

Cionistički je kongres započeo 6. kolovoza 1904. u gornjem gradu u Osijeku u zgradi židovske bogoštovne općine. Na zgradu bogoštovne općine bila je izvješena hrvatska zastava. U dvorani židovske bogoštovne općine, koja je bila urešena na pročelju slikom dr. Theodora Herzla s crnim velom i plavo-bijelim cionističkim barjakom, raznim cionističkim znakovima te slikama s cionističkog kongresa, skupilo se oko 60-70 pristaša cionizma. Od oblasnih vlasti prisutan je bio Eugen Gayer, gradski kapetan. Kongres je otvorio predstojnik židovske bogoštovne općine odvjetnik Hugo Spitzer, koji je izjavio da židovska općina nije još zauzela svoje stajalište prema cionističkom kongresu, no da svakom Židovu mora "biti simpatičan" taj pokret. Nakon njega govorio je pravnik Maks Lederer iz Vinkovaca u ime akademičkog društva *Bar Giora*. Prvo je pozdravio sve prisutne, hrvatsku domovinu, hrvatski narod čiju gostoljubivost uživa te hrvatskog kralja i bana. Nakon pozdrava govorio je o cionizmu te o njegovim začecima i pokojnom

⁴⁶ ISTI, 9.-14.; *Pokret* 16./1904.

⁴⁷ *Narodna obrana*, 179/1904.

dr. Theodoru Herzlu, jednom od utemeljitelja cionističkog pokreta.⁴⁸ Nakon brzopjavnih pozdrava caru Franji Josipu II. u Ischl, banu Theodoru grofu Pejačeviću Virovitičkom u Našice i cionističkom centralnom odboru u Beč, na prijedlog Maksa Lederera jednoglasno je prihvaćena rezolucija koja glasi: "Budući da u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji postoji samo jedan politički naime hrvatski narod, to se židovski akademičari sakupljeni u Osijeku 6. kolovoza 1904. na I. kongresu židovskih abiturienata izjavljuju vjernim članovima hrvatskog političkog naroda, budući da je hrvatski jezik jedini zakonom priznati jezik toga naroda, to izjavljujemo da smatramo među Židovima u Hrvatskoj jedino opravdanim taj hrvatski jezik".⁴⁹ Nakon prihvaćanja rezolucije, na prijedlog pravника Ervina Krausa iz Osijeka za predsjednika kongresa izabran je Max Lederer, za njegova potpredsjednika abiturijent ovdašnje gimnazije Ernest Fischer, a Adolf Lang iz Iloka i M. Herzog iz Vinkovaca za bilježnike kongresa.⁵⁰ Na kongresu su bili zastupnici iz oba židovska akademska društva iz Beča "Kadimah" i "Makabea". Iz Bijeljine su došle dvije cionistkinje te sefardski (španjolski) Židovi s fesovima iz Bosne. Na kraju izlaganja javio se Josip Julije Abrahamsohn koji se protivio cionizmu i kongresistima te je zatražio da održi govor, na što mu je odgovoreno da će imati riječ na popodnevnom dijelu skupa.⁵¹ Jutarnji dio kongresa završio je službom u židovskom hramu. U poslijepodnevnom satima započeo je drugi dio kongresa na koji je došlo oko 150 ljudi, sazivača kongresa, protivnika cionističkog pokreta i nešto općinstva. Popodnevni dio kongresa otvorio je Maks Lederer dajući riječ Lavoslavu Šiku, pravniku i suradniku *Agramer Tagblatta* iz Zagreba, te je izjavio da u debati poslije svakog referata mogu govoriti samo članovi kongresa, što je isključivalo sve druge, odnosno židovske i hrvatske sveučilištarce.⁵² L. Šik je govorio o dr. Herzlu te dokazivao potrebu i opravdanost modernoga židovskog cionističkog pokreta njegovim povijesnim razvojem. U svom govoru istaknuo je načelo: "Baš mi sioniste podigli smo se i istaknuli načelo da hrvatski Židovi moraju ovdje poštivati hrvatski jezik i običaje hrvatskog naroda. Mi hoćemo da nas Hrvati sude po djelima našim. Time što se otvoreno priznajemo Židovima, prisiljeni smo da svojim radom dokažemo svoj zdravi odnos naprama Hrvatima!.... Svaki sionista mora ovdje raditi za hrvatski jezik. Za sve težnje hrvatskog naroda moramo se složno boriti. Naše židovstvo ne smije doći u sukob sa idealima hrvatskog naroda. Budimo Židovi, budimo hrvatski Židovi!"⁵³ Njegov govor bio je često prekidano povicima cionista, ali i protivnika cionizma-anticionista, da bi se na kraju javio za riječ prislušnik kraljevskog sudbenog stola u Osijeku Felix Kohn koji je osudio cio-

⁴⁸ HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904.; "Sijonistički kongres", *Narodna obrana* 180/1904.

⁴⁹ HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ *Narodna obrana*, 180/1904.

⁵² Isto, 181/1904.

⁵³ Isto.

nistički pokret, zanijskao svaku osobnost Židovima kao rasi, te zaključio da se židovski problem može riješiti samo asimilacijom.⁵⁴ Njemu se pridružio pravnik Julije Josip Abrahamsohn, koji je označio cionizam kao izraz slabosti utopističkih ljudi koji nemaju snage za borbu s antisemitizmom te da on ne zna drugu domovinu osim Hrvatsku. U svom govoru Abrahamsohn je istaknuo da se svaka nacionalna težnja kosi s drugim narodom: "Vi gojite židovski jezik, a hrvatski narod hrvatski- tu mora doći do sukoba (smijeh kod cionista). Sijonizam je šport i to vratoloman. Vašim radom dovesti će te i u Hrvatskoj do Kišnjeva."⁵⁵ (smijeh) Hrvatska je naša majka, a mi smo njezini sinovi. Budimo Hrvati i ništa drugi i riješili smo židovsko pitanje u Hrvatskoj".⁵⁶ Zbog ove izjave nastala je velika graja u dvorani, tako da je predsjednik oduzeo riječ mladom pravniku Abrahamsohnu. Na ovakav govor, za repliku se javio L. Šik, koji je stao u obranu cionizma govoreći: "Znam da bi mi bilo bolje da se nisam rodio kao Židov, no ja se nikada neću odreći svog židovstva - živjeti i umrijeti ću s njime!"⁵⁷ no bio je prekidan povcima sa strane koji su se povećali nakon izjave Felixa Kohna: "Židovski narod je svršio. On mora propasti. Pokrstimo se svi!"⁵⁸ Ova izjava izazvala je galamu i uzrujanost prisutnih u dvorani, a L. Šik je uzrujanim i drhtavim glasom rekao: "To smo dakle doživjeli u ovoj zgradi bogoštovne općine, da nam Židov dovikuje neka se odrekemo svog židovstva!". Gradski kapetan Eugen Gayer uvidjevši da bi kongres mogao prerasti u veći sukob, nakon što se javio za govor još jedan anticionist, kongres je prekinuo i skupština je bila raspuštena, no prepirka se među pojedinim članovima nastavila na ulici i u kavani.

Kongres se nastavio drugi dan (7. kolovoza), no ograničen je samo na one koji su dobili pozivnice, s time da su isključeni anticionisti. Na samom početku kongresa javio se anticionisti Felix Kohn koji se ispričao te opozvao svoju izjavu riječima da je bio potpuno smućen i da nije znao što govoriti. Njegova isprika je prihvaćena. Poslije njega na kongresu su govorili o stanju židovskih srednjoškolaca abiturijent Ernest Fischer i odvjetnički perovođa Aladar Klein iz Osijeka. Nakon njih je govorio abiturijent Rudolf Kohn iz Osijeka o dužnostima i zadaći srednjoškolske židovske omladine i abiturijenata. O cionizmu u Hrvatskoj i Slavoniji govorio je Aurel Spiller, kandidat tehnike, pa L. Šik koji je predložio da ubuduće svu akciju oko organizacije vodi neka organizacija iz Hrvatske koja se treba osnovati, a ne više *Bar Giora* iz Beča, kako im se ne bi predbacili utjecaji izvana, na što je odgovorio

⁵⁴ "Protiv sijonizma", *Narodna obrana*, 182/1904, 183/1904. Felix Kohn izražava svoje neslaganje s cionističkom idejom riječima: "Židovsko pitanje nije za nas ništa drugo nego li problem samosvjesti. Jest, moramo postati slobodni ljudi, a za to moramo napregnuti sve naše sile, a za to nam ne treba sionizma, naprotiv po njemu to nikada nećemo postići".

⁵⁵ U ljeto 1903. dogodili su se u Kišnjevu u Rusiji strašni izgređi protiv Židova u kojima su mnogi izgubili živote, a tisuće je rastjerano po Europi.

⁵⁶ *Narodna obrana*, 181/1904.; HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904.

⁵⁷ *Narodna obrana*, 181/1904.

⁵⁸ *Narodna obrana*, 182/1904. Govor Feliksa Kohna na kongresu židovski akademičara tiskan je u cijelosti pod naslovom "Protiv sijonizma".

rio F. Rosenzweig da je organizaciju preuzela *Bar Giora* iz Beča samo zato što u Hrvatskoj nije bilo cionističkog društva. O cionizmu u Srbiji govorio je David Amor, a o cionizmu u Bosni M. Salamon iz Travnika, koji napominje kako časne sestre u Bosni podučavaju židovske kćeri te predlaže da se osnuje ženski židovski internat u Sarajevu. Na kraju je zaključeno da će se budući kongres održati 1905. u Sarajevu⁵⁹ i prihvaćene su sljedeće rezolucije:

Imadu se zamoliti izraelitičke bogoštovne općine da više paze na vjerski i nacionalni odgoj židovske djece, te da nastoje, da se u školama više pazi na predavanje židovske povijesti i literature, jer će se time nabolje postići gore spomenuta svrha.

Imadu se upraviti zamolnice na ravnateljstva srednjih učilišta, da se dozvole, da Židovi imadu pod pažnjom rabina i vjeroučitelja svoje literarne sastanke gdje će gojiti židovsku povijest, književnost i hebrejski jezik.

Imadu se pozvati rabini i vjeroučitelji, da na svojim obdržavanim imajućim sastancima izrade bolju naučnu osnovu za židovsku mladež.

U svrhu boljeg odgoja židovske mladeži imade se provesti akcija, da se u Hrvatskoj ustroje internati za židovsku djecu objeg spola.⁶⁰

Istoga dana u dvorani društva osječkog gornjegradskog kasina održan je sastanak koji su sazvali liječnik C. Kolbach, trgovac Adolf Krausz i odvjetnički perovođa Aladar Klein sa svrhom da se građanski Židovi informiraju o modernom židovskom pokretu.⁶¹ Sastankom je predsjedavao Hugo Spitzer. Od ukupno 2.070 Židova u Osijeku na sastanku je bilo oko 250 do 300 osoba židovske vjere. Na sastanku je govorio rabin Lazar Roth iz Đakova o Herzlu. Osječki kantor Ašer Kitschitsky (Kišicky) govorio je na hebrejskom jeziku o cionizmu kao pokretu. Novinar Oto Kraus govorio je o hrvatskim političkim strankama i cionizmu u početku na hrvatskom jeziku, no nakon što je zamoljen da ipak govori na njemačkom jeziku jer mnogi nisu dobro razumjeli hrvatski, nastavio je na njemačkom jeziku. Govorio je o onome, što je već naveo u svojoj brošuri objavljenoj prije početka kongresa "Židovsko pitanje i sionizam": "Židovi kao gosti u ovoj zemlji moraju imati jednaka prava, moraju biti svjesni jednakih dužnosti prema hrvatskom narodu... No nažalost do sada su Židovi bili indiferentni prema težnjama hrvatskog naroda". Završava svoj govor riječima: "Konačni cilj sionizma (ostvarivanje države op. Lj. D.) nije mu glavna zadaća, već je glavno, da se Židovi duševno podignu i oslobode". O cionizmu su još govorili L. Šik koji smatra da nije prirodno da Židovi posvuda govore njemački jezik, te da je Židovima zadaća da podupiru hrvatski narod jer i sami žele biti slobodan narod. Osvrćući se na povik da se pokrsti, koji je dan ranije izrečen, govori da će između alternativa da izabere židovstvo ili da posve prekine s tradicijom židovstva, izabrati ono prvo. Rabin H. E. Kaufmann iz Virovitice na njemačkom izja-

⁵⁹ Sljedeći cionistički kongres nije održan u Sarajevu, već u Osijeku, 1906. godine, zatim u Zemunu 1908., i Brodu 1909. Kongres u Brodu održan je kao židovska građanska skupština.

⁶⁰ HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904.; *Narodna obrana*, 180/1904., 181/1904.

⁶¹ Kao u prethodnoj bilj.; "Sijonistički kongres", *Narodna obrana* 182/1904.

vljuje da bi volio govoriti na hrvatskom jeziku, ali da se boji da se ne ogriješi o duh hrvatskog jezika.⁶² Na prijedlog Rechnitza koji se pridružuje izjavama mladih cionista, prihvaćena je rezolucija da se izraze simpatije članovima *Bar Giore* u Beču, što je prihvaćeno. Sastanak je prošao mirno i zaključeno je na prijedlog Aladara Kleina da će se u Osijeku osnovati cionističko društvo, što je i kasnije učinjeno. Na večer su pristaše cionizma organizirali u gradskom vrtu prijateljsku večeru na koju su pozvali suradnike osječkog oporbenog povremenog tiskopisa *Narodne obrane* dr. J. Lorkovića i V. Wilder koji su prema mišljenju sudionika kongresa povoljno pisali o cionizmu u Židova i koji ga odobravaju. Na toj večeri predsjednik židovske općine Hugo Spitzer očitovao se kao pristaša cionizma.⁶³

U jeku održavanja cionističkog kongresa u *Narodnoj obrani* izašao je podlistak pod naslovom *Sionizam* koji je potpisivao "jedan stari Židov". Autor pokušava javnosti objasniti tu najnoviju pojavu - cionizam, jer je po njemu očito da je hrvatsko općinstvo vrlo slabo ili nikako upućeno u bitnost cionizma. Objašnjava historijat nastanka cionizma koji po njemu izvorište ima u kulturnoj historiji Židova, počevši od francuske revolucije kada su proglašena ljudska prava bez razlike na vjeru i narodnost. Kako Židovi do tada nisu imali prava na domovinu te su smatrani tuđincima iako su stanovali u pojedinim europskim zemljama i preko 200 godina, Židovi su prvo u Francuskoj postali Francuzi, zatim u Engleskoj Englezi, nakon revolucije u Mađarskoj Mađari itd. Time je autor, kako je sam napisao, želio dokazati da je Židov posvuda, a gdje mu nije branjeno, postao dobar sin onog naroda u kojem je živio. Zbog toga su se Židovi intelektualci odupirali Bismarckovoj ideji da od Njemačke stvori starojunkersku Prusku, gdje se rodio antisemitizam, koji se proširio i na Austriju. Autor smatra da je antisemitizam uhvatio jače korijene u Beču nego u Berlinu zbog toga što je u Beču manje inteligencije, manje građanskih sloboda i bečko židovstvo je manje agilno od berlinskoga. Zbog toga su, prema mišljenju autora, Židovi u Austriji iako najveći pobornici "nijemstva" i iako odgojeni u njemačkom duhu, zbog kojeg su kod većine austrijskih Slavena naišli na antipatiju, među prvima prigrlili ideju cionizma. Autor se pita je li ta misao provediva. Po njemu je ideja cionizma "mučan i bezuspješan posao" jer Židovi ne čine jedinstven kulturni čimbenik, a ponajmanje homogeno živalj već su dio kulture onih naroda među kojima vjekovima žive. Poljski, ruski, njemački i francuski Židovi razlikuju se među sobom kao što se Rusi razlikuju od Nijemaca, Poljaka i Francuza i sl. Jedino je vjera spona svih kulturno različitih Židova, pa bi se na vjerskom temelju mogla zamisliti ta židovska država. Po njemu je ideja cionizma privlačna za Židove u Rusiji, Rumunjskoj, Njemačkoj i Austriji (očito zbog rastućeg antisemitizma op. Lj. D.) no u Hrvatskoj je suvišna. Autor teksta smatra da Židovi u Hrvatskoj imaju domovinu, da se mladež pohrvatala i da on "ne samo da ima, nego hoće da ima u Hrvatskoj svoju domovinu". Podlistak završava riječima da za cionizam vrijedi ona stara poslo-

⁶² *Narodna obrana*, 182/1904.

⁶³ HDA, PRZV, kutija 698/1904, spis 3578/1904.

vica "Nije svaka čizma za nogu. Što je nužno za kišnevske žrtve, to je suvišno u Hrvatskoj!"⁶⁴ Nakon objavljivanja ovoga teksta u *Narodnoj obrani* izašao je još jedan članak koji se protivi cionizmu pod naslovom "Protiv sionizma" koji su primili od jednog prijatelja lista potpisanog kao Anonimus. Autor piše da govori u svoje ime ali i ime mnogih o cionizmu s protucionističkog stajališta: "(...) Budite čelični borci za vašu ideju, ali ne dirajte u najsvetije što čovjek posjeduje, u njegovo patriotsko osvjedočenje. Vi možete biti kozmopoliti, Židovi/Hrvati, hrvatski Židovi, napokon ako hoćete i Židovi nacionalci, to se nas ama ni najmanje tiče. Patriota nije onaj koji to samo kod čaše vina ili rezolucije tvrdi, nego onaj kojemu je patriotizam u svom srcu usadjen, koji od toga svoga dubokog uvjerenja koje mu je ujedno nebo i raj, ne može i neće nikada popustiti makar to i nitko ne vjerovao i prepoznao ne bi". Završava svoj članak riječima: "Mislim da makar se na koji god način čovjek Bogu moli, da mu to ne može biti zaprjeka biti Hrvatom isto tako dobrim kao i svako drugi".⁶⁵ *Narodna obrana* je u povodu ovih članaka napomenula da objavljuje ovaj članak kao zadnji u polemici za i protiv cionizma. *Narodna obrana* se u cijeloj polemici za i protiv cionizma osvrnula na pisanje režimskog osječkog lista *Die Drau*, iza kojeg je stajao Julius Pfeiffer, poznati osječki Židov. Uredništvo *Narodne obrane* zamjera im da su vrlo malo pisali o pojavi cionizma, osim općenitih vijesti, jer da još ne znaju kojoj strani da se priklone, onoj za cionizam ili onoj protiv.⁶⁶

Tako su se u ozračju početka prvog cionističkog kongresa u Osijeku stvorile dvije grupe židovskih akademičara u kojoj jedni cionisti zagovaraju cionistički pokret i tvrde da su Židovi i ništa drugo i drugi anticionisti među kojima se uz Židove, koji su se nazivali "Hrvati mojsijeve vjere" našla i hrvatska nežidovska mladež - nežidovi, a koji su se identificirali s hrvatskim narodnim težnjama.

Zaključak

Val cionističkih ideja stigao je u Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu dosta kasno, početkom 20. stoljeća, a posebice se razvio nakon Prvog svjetskog rata. U Hrvatskoj, cionizam je najviše uzeo maha u Osijeku, zatim u Zagrebu i Slavonskom Brodu te u Varaždinu i Vinkovcima, a otuda se širio dalje u Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Koliko je cionizam prodro u hrvatske zemlje početkom dvadesetog stoljeća govori nam tekst L. Šika tada još studenta prava u Zagrebu, objavljenog 1904. u *Izvještaju društva Židova akademičara Bar Giora*.⁶⁷ Autor piše kakva mu je primjedba upućena od poštenih i vrljih

⁶⁴ *Narodna obrana*, 181/1904.; S. DUBNOV, n. dj., 214. Ruska vlada je kao odmazdu na djelatnost revolucionara u Rusiji 1903. omogućila dva krvava pogroma u Kišnjevu i Homelu u kojima su stradale tisuće i tisuće nevinih Židova.

⁶⁵ *Narodna obrana*, 184/1904.

⁶⁶ Kao u prethodnoj bilj.; "Zionistkongress in Essek", *Die Drau* (Osijek), 95/1904; 96/1904.

⁶⁷ Lavoslav Šik (Beč, 1881. - Jasenovac, 1942.). Odvjetnik i publicist, potpredsjednik židovske bogoštovne općine u Zagrebu, član glavnog odbora Saveza židovskih općina u Kraljevini SHS, jedan od pokretača cionizma u Hrvatskoj, publicist i bibliofil, skupio najveću i najvredniju judaističku biblioteku, danas sačuvanu u Židovskoj općini.

Židova koji govore: "Meni se sviđa cionizam, kojemu je svrha, da stvori za milijune i milijune nesretnih Židova, koji su bez domovine, bez zavičaja, bespravni i najbjeđniji ljudi na ovom svijetu, novu zemlju, gdje bi se zadoje-ni tradicijom i na temelju historičkog svog prava kao slobodni kulturni ljudi, kao čitav narod razviti mogli (...) ali ako zagovarate Palestinu, ne mogu uz Vas pristati, jer je Vaš program nepatriotski, upravo izdajnički i jer ne ljubi-te svoju domovinu, a to nije lijepo, nije pristojno i ne odgovara židovstvu, ni njegovoj vjeri ni njegovim običajima"⁶⁸ Šik odgovara da nije istina da se cionizam protivi patriotizmu, dapače Židovi u Hrvatskoj koja im je sve dala činit će sve za njezino blagostanje, ali pri tome neće zatajiti svoju židovsku narodnost. Kaže: "Zar nemamo i mi dužnosti, da učinimo ovu zemlju bogat-om i sretnom, da se borimo i radimo za nju, kao i svi drugi njezini sino-vi? Domovina nam je mnogo i sve dala i zato nema žrtve, koju njoj i bez njezinog zahtjeva uskratiti smijemo". Hrvatska po njemu ne bi ništa dobi-la kada bi došlo do asimilacije hrvatskih Židova, jer ljudi koji svoju naro-dnost ostavljaju su beznačajni i treba ih se čuvati. Već je po njemu bolje da su Židovi građani i politički Hrvati. Po Šiku, zavlada li cionizam u ovim kra-jevima bit će Židova ponosnih na svoju narodnost, ali i čvrstih pobornika hrvatskog naroda s kojim ih veže zajednička domovina, zajednički hrvatski jezik i zajednički odgoj. Šik, žali što cionizam još nije zavladao u hrvatskim zemljama jer je 1900. pri popisu od 20.216 Židova, 7.119 priznavalo hrvat-ski svojim jezikom, 8.141 njemački, a 4.246 mađarski kao materinji. Tekst završava riječima: "Budimo Židovi, jer drugo ne možemo i ne smijemo biti, no budimo uz to i hrvatski Židovi, dobri hrvatski državljani, pa ćemo moći reći: Židovske smo narodnosti, no dobri hrvatski rodoljubi, ustrajno i neu-morno radimo za Cijon, za židovsku nam braću, za hebrejski jezik, no zato ljubimo i svoju domovinu Hrvatsku!"⁶⁹ Kako bi pobudili interes javnosti u hrvatskim zemljama za židovski moderni pokret i kod Židova ali i nežido-va, "pioniri cionizma" počeli su izdavati djela na hrvatskom jeziku koja šire cionističke ideje. Prva od tih knjižica je M. Nordauova diskusija *Cionizam*. U *Izveštaju* potvrđuju kako već na zagrebačkom sveučilištu imaju nekoliko članova pobornika i pristaša svojih ideala.⁷⁰

Iz ovog je vidljivo da u početku cionizam kod hrvatskih Židova nije bio prihvaćen u onoj mjeri kao u Austriji i drugdje. U prvom redu židovske zajednice u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji trudile su se postati dio sredine u kojoj su živjele, donekle asimilirati i prihvatiti drukčiji način života. Sama zajednica je već imala problema s učenjem hrvatskog jezika, koji im je bio uvjet za preživljavanje, pa je time učenje hebrejskog predstavljalo zatvaranje zajednice i njezino izoliranje. To se najviše vidi pri izboru rabina u Osijeku, kada su osječki mladožidovi inzistirali na odabiru rabina koji dobro govo-ri hrvatski jezik. U vrijeme nastanka cionističkog pokreta u Europi, budu-

⁶⁸ L. ŠIK, "Cijonizam i patriotizam", *Izveštaj društva Židova akademičara iz jugoslavenskih zemalja Bar Giora*, Beč 1903.-1904.

⁶⁹ Isti, 8.-10.

⁷⁰ *Izveštaj društva Bar Giora* 1903.-1904., 20.-24.

će cionističke vođe u Hrvatskoj su još srednjoškolska mladež, do kojih je ideja Herzla doprla, no oni su se tada još otimali asimilaciji koja je vladala među njima.⁷¹ Među zagrebačkom židovskom srednjoškolskom mladeži koja u sebi ima i hrvatsku i židovsku komponentu dominira u početku nastanka cionizma, hrvatstvo i ideja da židovstvo nije narod već da se treba prilagoditi okolini ne zanemariivši židovsku vjeru.⁷² Boravkom na studijima u važnijim europskim gradovima, posebice u Beču, židovski mladići prihvaćaju ideju cionizma, donose je u Hrvatsku, ali ona saživljava tek nakon Prvog svjetskog rata, udruživanjem bosansko-hercegovačkih, srpskih i hrvatskih židovskih zajednica. Kasnije su hrvatski mladožidovi kao i cionisti diljem Europe osuđivali svoje "očeve" zbog njihova nastojanja da se nikom ne zamjere i što su nijekali svoje židovstvo. Cionizam je počivao na načelu jednakovrijednosti, dok se asimilaciji pripisivala samo težnja individualnoj ravnopravnosti, pa su zbog toga cionisti isticali da ne postoji ravnopravnost bez jednakovrijednosti i tražili da im narodi među kojima žive priznaju dostojanstvo.⁷³ Osnivanjem društva akademičara iz južnoslavenskih zemalja *Bar Giora* u Beču 1901., stvaranjem jedinstvene cionističke organizacije u Osijeku i kasnije u Zagrebu, održavanjem cionističkih kongresa u Osijeku (1904., 1906.), Zemunu (1908.), Brodu na Savi (1909.); pokretanjem novina *Židovska smotra* 1906. u Zagrebu, hrvatski cionisti stvorili su temelje budućem cionističkom pokretu u Hrvatskoj. Iako je cionizam u Hrvatskoj u vrijeme Prvog cionističkog kongresa u Osijeku 1904. godine bio još u povojima, velikom ulogom kako osječkih, tako i zagrebačkih Židova razvio se nakon Prvog svjetskog rata u najjači pokret među Židovima tadašnje Kraljevine Jugoslavije.

SUMMARY

THE ZIONIST CONGRESS IN OSIJEK IN 1904

In her introduction, the author discusses the emergence of the Zionist movement in Europe and its later beginnings in Croatia, identifying the representatives from Croatia who attended the first Zionist Congress in Basel in 1897. Following that, she explains how the organization of the first Zionist Congress in Osijek came about and then goes on to describe how it unfolded. She concludes by stating that the Osijek Congress was the first step in the formation of a Zionist movement in Croatia, however the movement would only assume larger dimensions after the First World War.

Key words: Zionism, Zionist Movement, Jews, Croatia, Osijek

⁷¹ *Gideon*, 7/1923., tekst Aleksandra Lichta.

⁷² *Gideon*, 7/1923., tekst Cvi Rothmüllera.

⁷³ M.GROSS, n. dj., 106-126.